

NEKAJ POZABLJENIH LJUBLJANSKIH SVETIŠČ

† IVAN VRHOVNIK

KAPELA VSEH SVETNIKOV

Ghetto, bivališče Židov v Ljubljani, je bil v sedanji židovski ulici in židovski stezi; prva se je imenovala prvotno Dolga ulica, druga za Valvasorja pa Reverenčna uličica (Reverentzgassel). Obe ulici sta tvorili severno-vzhodni del Novega trga.

Tu je bila stara naselbina Židov, ki so se bavili s trgovino in denarno kupčijo. Valvasor (XI, 710) poroča, da so bili že v začetku 13. stoletja jako bogati in da so gojili živahno trgovino z Benečani, Ogrji in Hrvati. Izpodrivali so domačine, katerim so postajali čedalje bolj neljubi gosti. Zoprnosti, izvirajoči iz verskih nazorov, sta se pridružili zavistnost in sovraštvo. Med židovskim ghettom in krščansko Ljubljano ni bilo miru. Prišlo je do rabuk in pokoljev — zaradi pogrešenega krščanskega otroka (1290), zaradi domnevnega zastrupljenja vodnjakov (1337), zaradi oskrnitve krščanske deklice, ko so krivca Žida obglavili (1408 — Kessler, ZMS VIII, 131).

Oškodovanje domačinov in ponovni nemiri so izzvali pritožbe ljubljanskega načelstva, ki ni mirovalo, dokler ni doseglo od vlade privilegija, da bodi Ljubljana za vselej brezžidovska. Naposled je cesar Maksimilijan leta 1513. podpisal ukaz, ki prepoveduje Židom obrt in trgovino v Ljubljani, na novega leta dan 1515 pa je zapečatil usodo ljubljanskih Židov z javnim pismom, po katerem župan, sodnik in ljubljanski svetovalci za vse večne čase niso dolžni trpeti Židov v svoji sredi (Kessler, ib. 134). Ljubljanski Židje so torej morali zapustiti Ljubljano, izselili so se, kakor večina Židov Notranje Avstrije, med Poljake (J. Rus).

V svoji naselbini so imeli Židi *sinagogo*; o njej je ohranil Valvasor (XI, 710) vest, da je stala že pred l. 1213., da pa so si obogateli Židi tedaj sezidali novo, krasnejšo. Ko so bili izgnani, so Ljubljančani spremenili zapuščeno shodnico v *kapelo Vseh svetnikov*. Za preureditev se je zavzel zlasti meščan *Peter Gajser* (Gaysser). V ta namen je pridobil ljubljanskega rojaka *Jurija Slatkonjo*, ki je bil tedaj dunajski škof (1513 do smrti 1522), a hkrati tudi pičenski škof, ljubljanski in novomeški prošt, moravški župnik in kaplan pri oltarju sv. Jurija v ljubljanski stolnici (Mantuani DS 1907, 306). Njega je naprosil Gajser, da bi oblagodarił novo krščansko svetišče z odpustki, ki bi privabili vernike in po njih mile darove novi kapeli. Škof Slatkonja je rade volje ustregel tej prošnji, kar priča listina na pergamentu z odtrganim in izgubljenim škofovim pečatom, izdana na Dunaju dne 20. maja 1516, shranjena v ljubljanskem kaptoljskem arhivu (48, 1). V slovenskem prevodu se glasi:

»Jurij, dunajski škof, podeli kapeli Vseh svetnikov, ki stoji na mestu židovske sinagoge v ljubljanskem mestu, na prošnjo meščana Petra Gaysserja, zato, da se kapela popravi, z oltarji, odpustek 40 dni (crimi-

nalium) in 80 dni (venialium peccatorum de iniunctis eis penitentiis), ako o praznikih: na božič, obrezovanje, razglašenje, veliki četrtek, veliki petek, veliko noč, vnebohod, binkoši, sv. Trojico, sv. Rešnje telo, o praznikih Matere božje, sv. Jurija, sv. Petra in Pavla, sv. Krištofa, sv. Avgušтина, sv. Križa, sv. Jeronima, sv. Gregorja, o patrociniju Vseh svetih, na vernih duš dan, ob godu sv. Katarine, sv. Barbare, sv. Ane, sv. Doroteje, ob dedikacijah kapele, obiščejo to kapelo in zmolijo pred velikim križem, ki je v oltarju, pet očenašev in pet zdravomarij in vero v počeščenje peterih sv. ran in Kristusovega trpljenja.«

Bolj kakor odpustki bi bila podprla kapelo Vseh svetnikov ustanova kaplanije, a takega dobrotnika ni bilo od nikoder in tako je uboga pokristjanjenka kmalu izginila iz vrste ljubljanskih svetišč. Škof Tomo Hren se mimogrede v nekem konceptu še spominja tega svetišča, Valvasor in Thalnitscher ga pa ne omenjata več.

Po mnenju Kluna (Archiv I 8) in Dimitza (Gesch. Kr. I, 161) (gl. MHK 1848, 85) je stala židovska shodnica in za njo kapela Vseh svetnikov na stavbišču sedanje hiše št. 4 (prej 226) na židovski stezi. Sedanji lastnik te hiše je Luka Benčina. Sicer pa od nekdanjih židovskih stavb ni ničesar ostalo. Sedanje najstarejše hiše židovske ulice in steze izvirajo iz 17. stoletja (A IV, 1895, 221). Na nekdanji ghetto pa nas vendar še spominja tesno odmerjena širina obeh ulic, ki je za vsa stara bivališča Židov tako značilna.

ŽABJAK V 18. STOL. ALI HUDIČ V ANGELSKEM GRADU

† IVAN VRHOVNIK

Davno pozabljeni zdevček za »cuhthavs« na žabjaku blizu Vodnih vrat (zdaj Hrenova ulica 17, oz. »žabjak«, last družbe Lastni dom) je bil v drugi polovici 18. stoletja *angelski grad*, ko je tam deloval zavod *Kaznilnica, delavnica in predilnica* (1754—65).

V poročilu o tem zavodu je *Vrhovec* (Laibach 41—45) prvi izmed domačih zgodovinarjev omenil angelski grad, ki ga je parkrat v nemški obliki Engelsburg staknil v mestnem arhivu zv. 208. Kaj je dalo ljubljanskim hudomušnežem povod, da so s tako lepim imenom počastili »cuhthavs«, mu je ostalo uganka. Naslednje vrstice naj dostavijo Vrhovčevemu poročilu nekaj pojasnila.

Torišče omenjenega zavoda je bila mestna hiša, nekdanj Mandlova last, kjer so prej stanovali častniki Molkovega, pozneje Braunovega polka; imela je obširen prizidek, kjer je bila nastanjena stotnija vojakov. Mestna hiša na žabjaku, prosto stoječa kakor otok poleg Ljubljanice, je samevala na vse strani. Od nje je dobivala mestna blagajna 150 gld. najemnine na leto.

Za red v zavodu Kdp (okr. za Kaznilnica, delavnica, predilnica) je skrbel *upravitelj Jože Vehovic*, čigar mesečna plača je znašala 4 gld., za službo božjo oo. *franciškani* (ne jezuiti, kakor meni Vrhovec) in

šenklavška vikarja; za zdravje padar *Buchfink* (morda ponemčen šinkovec), ki je dobival za svoj trud po 12 gld. na leto.

Zavod Kdp je imel dva hlapca: invalida Antona Kneza in Franceta Petka. Prvi je učil kaznjence preje in prejemal po kr. na dan; stanoval je v pritličju.

Hrana je prihajala kaznjencem iz oskrbnikove kuhinje, seveda proti primerni odškodnini. Juho so dobivali iz ljubljanskih samostanov. Dva beraška strahova (Bettelrichter) sta hodila opoldne v samostane po njo; zato so jima šli po 3 krajcarji na dan. Kruh (hlebci po 2 kr.) je dajala zavodu Kdp pekarna Jožefa Lavriča. Kaznjenci so bili oskrbljeni tudi z obleko in perilom, ki so ga dajali prat perici.

Kdp je ustanovil mestni magistrat zato, »da bi se odvrčale pogoste pregrehe in božja razžaljenja in da bi se izprijena druhal mogla spraviti na boljše pot; edinole blaginja ljubljanske občine, ki so se razpasle v njej hudobije, je narekovala ustanovitev tega zavoda, zvezanega z veliko skrbjo in trdom«. Ščasoma so sprejemali vanj tudi delomržneže z dežele; za nje so morale plačevati njihove gospoščine.

Kako naj bi se vzdrževal zavod Kdp, porojen v magistratovem krilu na sv. Mihaela dan 1754? Ustanovne glavnice ni bilo. Vzdrževal naj bi se s pristojbinami plesov, igrišč, glumačev in z darovi. Za miloščino v prid Kdp so uvedli vsako sredo in soboto javno prošnjo. Tedaj sta po končanem trgu dva kaznjenca obšla pod strogim nadzorstvom z zaprto puščico vse ulice v mestu in zunaj mesta. Ne da bi stopila v kako hišo, sta pred vsako postala in zaklicala: »Dajte, dajte za spokornike v delavnici svete miloščine!« — Nekaj je vrgla tudi prodaja domačih izdelkov.

Zavod na žabjaku je bil izprva *delavnica*, kjer se je gojila najfinejša in navadna preja, klekanje, pletenje, šivanje, izdelovanje raznih čipk. Pripravljenih je bilo za porabo 12 kolovratov. Za klekanje so bile na razpolago blazinice. Z obilnimi stroški je bila zvezana nabava raznih potrebščin: sukanca, volne, slame. Največ je bilo treba prediva: l. 1755. je kupil zavod od pl. Lichtenthala 536 funtov prediva, stol po 12 gld. 30 kr. nem. veljave. Zaloga izdelkov je bila na rotovžu.

Delavnica v angelskem gradu se je kmalu prelevila v *kaznilnico*. Med moškimi kaznjenci je bilo največ tihotapcev s tobakom, med ženskimi so prevladovala tati in vlačuge.

V to vrsto je spadala Trnovčanka *Marijana Hudič*. Vehovčev zapisnik je dal njenemu imenu nemško končnico Huditschin. Krog 20letno dekle je bilo precej izobraženo; znala je brati in pisati — obiskovala je bržkone uršulinsko šolo — in bila tudi večča ročnim delom, kleklanju in pletenju.

V angelskem gradu jo srečamo leta 1755. Na sv. Neže dan je hudo zbolela. Zbadljaji v prsih (Seitenstechen) so povzročili, da so jo dali v bolniški oddelek. Bolezen je bila tako huda, da so nemudoma poslali po vikarja v šenklavž in po padarja. Do najnovejšega časa je bila navada, da so iz stolnice jako slovesno pod baldahinom prinašali sv. popotnico nevarno bolnim. Za duhovnikom se je nabrala cela

procesija pobožnih molilcev. Vikar in cerkovniki, ki so ga spremljali, so prejeli pristojbino, prvi in njegov tovariš 10 kr.; trije cerkovniki 7 kr. Tako je bilo tudi tedaj, ko so šli obhajati Marijano Hudič v angelski grad.

Padar Buchfink je dvakrat puščal Marijani in so mu štelili zato 14 krajcarjev. Bolnica je uživala naslednja zdravila: janež, lovor, malisno vodo, preparirane račje oči. Do nedavna so rabili navadni ljudje račje kamne za čiščenje oči. O njih piše Erjavec (LZ 1881, 187):

»V želodčnem kotu sta na desni in na levi dva bela kamenca — rakove oči lečaste podobe. Nekdaj so bili ti kamenci jako imenitni, rabili so kot osobitno zdravilo v mnogih zlasti v želodčnih boleznih, mogoče, da neke praznovernim ljudem rabijo še sedaj kot domače zdravilo. Učeno zdravilstvo jih je že davno ostavilo in pozabilo.«

Iz lekarne Karla Weykarda je prejela Marijana dva praška za 10 krajcarjev.

Tudi boljše hrano so dajali Marijani za časa bolezni, kar priča Vehovčev račun. Za to so porabili 3 funte mesa (po 3 kr.), jajca (2 kr.), vino za pražena jabolka (2 kr.), terjak (2 kr.), ješpren za prikuho (1 kr.). Tudi s pomarančami (3 kr.) so postregli bolnici.

Ponoči ji je gorela luč in se je potrošilo za olje 7 kr., za sveče 3 kr.

Ob skrbni negi je Marijana dosegla zdravje in potem tudi svobodo, ko je bila obljubila redno, poštno življenje. Toda obljube ni držala. Kmalu je bila zopet na starem grešnem tiru. Mestni stražnik jo je zasačil v nečistem dejanju 24. jul. 1756 in jo prignal nazaj v angelski grad. Mestni sodnik je nepopoljšljivki prisodil štiri leta zapore.

Hrepenenje po prostosti ni dalo Marijani miru. Ta želja je vznemirjala tudi njene tovarišice. V dolgih zimskih večerih jim je dozorel sklep, da pobegnejo. Za to so se dobro pripravile. Iz kolovrata so snele železen drog; z njim so odkopale del zidu ob oknu in odrinile rešetko. Na skupaj zvezanih rjuhah so se potem spustile iz prvega nadstropja na ulico. Z Marijano vred so ušle: Mica Steganka, 14letna detomorka Marija Mišič, obsojena na 6 let, Marijana Reitter, Elizabeta Šmalc, Ana Marija Semelhoffer, Neža Ulčar; poslednji dve sta bili starejši, one druge vse mlade od 14 do 25 let. Za koliko časa se je angelski grad znebil nečistega Hudiča, ne povedo listine mestnega arhiva.

Zavod, ustanovljen iz najboljšega namena, ni imel obstanka. Poslopje je jelo pešati. Leta 1762. je šlo zato, da se hiša popravi ali opusti. Na vladni pritisk je odgovoril magistrat, da bi bilo za popolno popravo treba 500—600 gld. Za zdaj naj bi se popravili dve sobi, zgoraj za ženske, spodaj za moške, kar bi stalo 122 gld.

Dohodki, izvirajoči iz raznih pristojbin, so se čedalje bolj krčili. Angelski grad se je praznil. Leta 1760. je bil v njem en sam kaznjenec in tri ženske, leta 1761. devet tihotapcev, leta 1765. nobenega kaznjence. Pomoči ni bilo od nikoder. Vzroki propada so se množili, dokler niso zasedli hiše pruski ujetniki in naposled kraljeva milica (m. a. 208).